

ILMIY TADQIQOTLARDI DIVERGENT FIKRLASH-G'OYALAR YARATISH MAHSULI SIFATIDA

Adizova Nigora Baxtiyorovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8406586>

Annotatsiya. Maqolada dunyo tajribasidan kelib chiqib, zamonaviy ta'lim tizimadagi divergent fikrlashga oid tadqiqotlar ilmiy, nazariy ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: divergent, intellektual, kontseptsiya, identifikatsiya, diqqat, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, tafakkur, assotsiatsiya, motiv, faoliyat, konvergentsiya, reproduktiv, ijodiy fikrlash, mustaqil, evristik.

So'nggi yillarda davlatimizda ta'lim tizimiga e'tibor juda katta e'tibor berib borilyapti. Yurtboshimiz tomonidan 2023-yilning *"Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"* deb nomlanganligining o'zi ham ta'limga berilayotgan e'tiborning naqadar yuqoriligini ko'rsatadi.

Dunyo mamlakatlari qatorida O'zbekiston Respublikasi muhim globallashuv davrini boshidan kechirmoqda. Ushbu jarayonda ta'lim tizimini isloh qilish masalasi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, divergent fikrlashga oid ilmiy tadqiqotlar ta'lim tizimiga innovatsion yondashuv zarurligini taqozo etadi.

Tafakkurning mohiyatiga oid ilmiy qarashlarni yoritishda, avvalo, ayrim faylasuflarning qarashlarini qisqacha bayon qilib, misol tariqasida ushbu tushunchaning shakllanish tarixiga to'xtalib o'tish muhim ko'rinadi. Masalan, Platonning fikricha, fikrlash - eslash jarayoni [3; 228]. Dekart uchun fikrlash ruhning yagona atributi bo'lib, u fikrlash jarayonlarining doimiyligini, bilimning intellektual quvonchini belgilaydi [1; 208].

Falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlarni har tomonlama tahlil qilish bizga ushbu kontseptsyani tadqiq qilishning dastlabki davri uning mantiq bilan haqiqiy identifikatsiyalanishi bilan tavsiflanganligini va o'rganilishi kerak bo'lgan yagona tur sifatida faqat kontseptual va nazariy fikrlash ekanligini ta'kidlash imkonini beradi. Fikrlash qobiliyatining o'zi tug'ma deb hisoblangan va shuning uchun, qoida tariqasida, inson psixikasining rivojlanishi muammosidan tashqarida ko'rib chiqilgan.

Tafakkurning shakllari va qonuniyatlari, shuningdek, falsafada ham mantiqning ko'rib chiqish predmeti hisoblanadi. Biz aniqladikki, bu fan nuqtai nazaridan "tafakkur keng ma'noda bilishning negizida yotgan psixik jarayonlar (diqqat, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, tushuncha va mulohazalarning shakllanishi) majmuidir. Aniqroq aytganda, u tushunchalarni tahlil qilish va sintez qilish orqali hukm va xulosalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi».

O'zbek tilining izohli lug'atlarida quyidagi ta'riflar mavjud: "fikrlash - bu shaxsning voqelik hodisalari mazmunini tushunish, ularni bog'lash, taqqoslash va undan xulosa chiqarish qobiliyati; hodisalarni shunday taqqoslash jarayonining o'zi"; "Tafakkur – fikr yuritish, fikr yuritish qobiliyati insonning mulki" [4; 98].

Ayni paytda biologiya, tibbiyot, genetika, kibernetika va boshqa bir qator fanlarning vakillari ham tafakkur tadqiqotlari, inson tafakkuri haqidagi bilimlarni kengaytirish va bir-birini to'ldirish bilan bog'liq. Ushbu fanlarning har birining o'ziga xos savollari bor, ular tufayli tafakkur muammolariga, o'zlarining tushunchalar tizimiga va shunga mos ravishda o'zlarining fikrlash nazariyalariga murojaat qilishadi. Inson tafakkuri g'oyasiga psixologiya va pedagogika kabi fanlar katta hissa qo'shmoqda.

Keling, tafakkur tushunchasini psixologiya fani nuqtai nazaridan ko'rib chiqaylik. G'arb psixologiyasidagi tafakkur nazariyalarining tahlilini o'tkazdik, u quyidagicha: assotsiativ empirik psixologiyada fikrlash o'zining barcha ko'rinishlarida assotsiatsiyalarga, o'tmish izlarining bog'lanishiga va hozirgi tajribadan olingan taassurotlarga qisqartiriladi (X.Gartli, D.Pristli). Tafakkur faoliyati, uning ijodiy tabiati, bizningcha, bu nazariya hal qila olmagan asosiy muammodir. Shuning uchun uning tarafdorlari aqliy ijodiy qobiliyatlarning apriori aqlning tug'ma qobiliyatlari bilan bog'liqligini va bog'liq emasligini taxmin qilishgan. Demak, assotsiativ nazariya tarafdorlari tafakkurni g'oyalarning bog'lanishi (assotsiatsiyasi) deb hisoblashlariga to'xtadilar.

Tafakkurning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishi qonuniyatlarini aniqlash muammosi hali ham zamonaviy jamiyatda eng dolzarb muammolardan biri bo'lib, ko'plab fanlar, jumladan, pedagogika va psixologiya tomonidan o'rganilmoqda. Xorijiy va mahalliy psixologik maktablarda fikrlashni tushunishga yondashuvlar sezilarli darajada farqlanadi (xorijiy psixologiyada fikrlash ko'pincha jarayon sifatida, mahalliy psixologiyada - faoliyat turi sifatida ko'rib chiqiladi). Nazariy qoidalarning ba'zilar, masalan, assotsiativ nazariya, yo izchil emas yoki etarli darajada isbotlanmagan, ishlab chiqilgan. Ichki, aqliy faoliyat tashqi, amaliy, ichki faoliyatning hosilasidir. Aqliy, nazariy faoliyatga tashqi, amaliy harakatlar va aksincha, amaliy faoliyat tarkibiga ichki, aqliy operatsiyalar va harakatlar kirishi mumkin.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ta'kidlashga imkon beradiki, ushbu bosqichda fikrlash turlarining quyidagi, bir oz shartli tasnifi qabul qilingan va turli asoslar bo'yicha taqsimlangan: rivojlanish genezisi, hal etilayotgan vazifalarning tabiati; joylashish darajasi, yangilik va o'ziga xoslik darajasi, fikrlash vositalari, fikrlash funktsiyalari o'rganildi va tahlil qilindi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, shuni ayta olamizki, bundan keyin tafakkur haqida gapirganda, biz faoliyatning alohida turini, inson ijodiy faoliyatining eng yuqori shaklini tushunamiz, bu obyektlarning subyektiv tasvirlari, ma'nosi va ma'nosini o'zgartirish bilan bog'liq bo'lgan in'ikosidir. Har qanday faoliyat kabi, fikrlash ham obyekt tomonidan bilvosita, ichki o'ziga xos naqshlar, maqsadlar, motivlar orqali aniqlanadi va odamlar hayoti sharoitida haqiqiy qarama-qarshiliklarni hal qilish, uning yangi maqsadlarini shakllantirish, yangi vositalar va maqsadlarga erishish rejalarini ochish uchun ishlatiladi.

Tavsiya etilgan ilmiy asoslar bo'yicha tafakkur tasnifini o'rganish bizni fikrlashning mahsuldor turini (ijodiy tasavvur asosida yuzaga keladigan) batafsil tahlil qilish zarurligi haqidagi g'oyaga olib keldi, fikrimizcha, divergent fikrlashning mohiyatini tushunishga bizni yaqinlashtiradi. Biz ushbu tahlilni divergentsiya hodisasining xususiyatlarini aniqlab, keyinchalik tur tushunchasi - divergent fikrlashni o'rganish uchun asoslarga ega bo'lish uchun taqdim etamiz.

Divergentsiya lotincha divergentsiyadan kelib chiqqan tushuncha bo'lib, zamonaviy lug'at va ensiklopediyalarda matematik, biologik yoki lingvistik va hokazo deb talqin qilinadi. Zamonaviy fanlarda bu hodisa haqida umumiy tushuncha yo'q. Masalan, S.I.Ozhegov tomonidan tahrirlangan "Rus tilining izohli lug'ati"da divergentsiyasi maxsus ilmiy hodisa sifatida talqin qilinadi va "turi (yoki navlari), alohida sifati, faoliyatining xususiyatlarini, har qanday turdagi obyektlarning mavjudligi va rivojlanishini, bo'linadigan integral obyektning xususiyatini yoki qobiliyatini bildiradi.

Divergentsiya va konvergentsiya jarayonlari biologik evolyutsiya jarayonida, antropogenezda, etnogenezda, jamiyat madaniyati, inson tili va tafakkuri, ijtimoiy hayot taraqqiyotida, bilim, fan va boshqalar rivojida cheksiz sodir bo'ladi. ilmiy tafakkur usullarining keyingi tarixida ma'lumotlar hodisalari va rivojlanishini tushuntiruvchi o'ziga xos mexanizmlar, birinchi navbatda, matematika, formal mantiq, mexanika, biologiya, sinergetika va boshqalarni ochib beradi.

Divergentsiya klassik mexanikaning va kinematika deb ataladigan barcha fizikaning ushbu qismida muhim tushunchadir. U obyektlarning mavjudligi va dinamikasi sifatida talqin etiladi, tizimlar va tarmoq tuzilmalari, shuningdek, nuqtalardan birida kengaytmalarga ega bo'lgan qismlarga bo'lingan o'zgarishlar ko'rinishidagi turli xil oqimlar, ya'ni vaqt bo'yicha bo'linish va birgalikda yasash.

Demak, bizning fikrimizcha, divergent fikrlashda ijodkorlikning asosiy xususiyati ikki komponentni birlashtirgan intellektual faoliyat bo'ladi: kognitiv va motivatsion. Biroq, divergent fikrlashni shakllantirish muammosi kontekstida biz aqliy faoliyatga psixologik-pedagogik ta'sir ko'rsatishning adekvat vositalarini ishlab chiqishda o'ziga xos bo'lgan uning shaxsiy tomonini ajratib ko'rsatishni zarur deb hisoblaymiz. Bizning fikrimiz quyidagicha tuzilgan: agar shaxsiy-emotsional jihat fikrlash jarayonining zaruriy shartlari bilan bog'liq bo'lsa va subyekt tomonidan qabul qilingan vazifani qo'yishda ustunlik qilsa, u holda shaxsiy-refleksiv jihat aniq yechim topish va kashf qilish jarayonida ustunlik qiladi. Fikrlash jarayonini qadriyat, motivatsion va hissiy jihatlarga ta'sir qilish orqali boshqarishga bo'lgan mavjud urinishlar muammolarni hal qilish samaradorligini sezilarli darajada oshirishga olib kelmaydi va shuning uchun divergent fikrlashni shakllantirish protseduralarini ishlab chiqishda asosiy bo'la olmaydi. Bunday holda, fikrlashning kognitiv va shaxsiy jihatlari va yagona funktsional maydonning organik aloqasi va kirib borishini ta'minlovchi aks ettirish ko'proq adekvat bo'ladi. Divergent fikrlashni shakllantirish muammosini konstruktiv hal qilish uni vazifa mazmuniga kiritish va shartli muammoli vaziyatda faoliyatni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Shuning uchun, bizning fikrimizcha, uchinchi komponent - muammolarni hal qilishda fikrlashning shaxsiy-refleksiv jihatini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir.

References:

1. Абакумова, Н.Н. Компетентностный подход в образовании: организация и диагностика [Текст] / Н.Н. Абакумова, И.Ю. Малкова. - Томск: ТГУ, 2007. - 368с.
2. Аверьянов, А.Н. Система: философская категория и реальность [Текст] / А.Н. Аверьянов. - М.: Мысль, 1976. - 188 с.
3. Адлер, Ю.П. Обзор прикладных работ по планированию эксперимента [Текст] / Ю.П. Адлер, Ю.В. Грановский. - М.: Изд-во МГУ, 1967. - 96 с.
4. Акимова, М.К. Теоретические подходы к диагностике практического мышления [Текст] / М.К. Акимова, В.Т. Козлова, Н.А. Ференс. // Вопросы психологии. - 1999. - № 1. - С.21- 30.